

репертуарі видавництв, для налагодження з ними контактів про майбутні поставки продукції тощо.

Ясна річ, у таких випадках про свою репутацію і майбутнє дбає сама виставка, тобто такі дослідження замовляють переважно її організатори, щоб показати (та й самим побачити) правду про те, що відбувається. Вивчення, притому незалежне, буде корисним усім — і учасникам виставки, і її організаторам. Щоб нарешті не чекати, як буде наступного року: спрацює книготоргівля, відкриється книжковий базар, чи знову львів'яни приборежуть гроші до форуму. Це все повинно врешті-решт бути зрозумілим і видавцям, і книготорговцям, які борсаються в тих щороку повторюваних проблемах.

Науковий і дослідницький потенціал в Україні для відповідних досліджень є. І це не тільки загальновідомі соціологічні служби, але й такі заклади, як Українська академія друкарства.

УДК (070).477

А. Бойко, О. Тищук

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ ПРАВОСЛАВНИХ МАС-МЕДІА

Досліджується концептуальний характер висвітлення ключових подій історії України в мас-медіа Української православної церкви Київського і Московського патріархатів у 2001 — 2006 роках.

Conceptual character of explaining key events of Ukrainian history in mass-media of Ukrainian orthodoxy church of Kyiv and Moscow patriarchate in 2001 — 2006 are examined.

Історія України упродовж ХХ ст. піддавалася різноаспектному концептуальному осмисленню, при цьому ключові історичні моменти і фактичний матеріал трактувалися по-різному й часто концепції подій і явищ, пропоновані істориками, суперечили одна одній [7]. Проблема трактування історії України у 2006 р. знову актуалізувалася — певними політичними силами робиться спроба «переписати» історію держави, черговий раз утвердивши своє право на остаточну істину. Варто зазначити, що переосмислюються не лише певні концепції в працях істориків, які розраховані на досить вузьку, спеціалізовану, здатну до критичного мислення аудиторію. Своєрідній ревізії піддаються підручники з історії України для середніх шкіл, а згодом, цілком можливо, що результати «переосмисленої історії» будуть опубліковані в посібниках для вищих навчальних закладів. Для обґрунтування тих чи інших концепцій трактування історичного процесу їх автори не представляють факти або

документи (втім, аудиторія їх і не вимагає), а в мас-медіа формується певне уявлення щодо перебігу історичних подій або постатей в історії, яке стає підґрунтям для створення суспільної думки.

Ми не будемо розглядати усі суперечливі моменти історії України, це не входить у наше завдання і неможливо у межах статті. Вважаємо, що досить повно та об'єктивно різні періоди історії України досліджено в численних працях вітчизняних і закордонних науковців, варто звернутися лише до монографічних досліджень М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного та багатьох інших, щоб упевнитися в цьому [13, 17, 24]. Не маємо також наміру ставати на бік тієї чи іншої політичної сили, надаючи їм матеріал для ідеологічної боротьби. Спробуємо запобігти власній упередженості в оцінках щодо висвітлення історичних подій, які подаються на шпальтах періодичних видань, а отже, об'єктивно, висвітлити і проаналізувати характер подання інформації про історичні події та явища у періодиці і релігійними організаціями. Зокрема, у рамках цієї статті ми лише окреслимо та проаналізуємо характер публікацій у пресі православної церкви Київського та Московського патріархатів, що функціонують на теренах України.

Преса православної церкви, яка виникла в Російській імперії у середині ХІХ ст. (перший у державі часопис «Воскресное чтение» почав виходити у Києві у 1837 р.), приділяла величезну увагу історичній науці. Історія світу, країни, життя народу, культури, мистецтва, церкви тощо займала чільне місце у періодиці православної церкви, розрахованої на будь-яку аудиторію.

Щомісячний журнал «Труды Киевской Духовной Академии», в якому упродовж більш як 50-ти років його існування в кожному випуску публікувалися наукові статті з історичної тематики, став чудовою школою для формування справді історичного світогляду українського духовенства і всіх, хто професійно займався цією наукою або просто цікавився нею. Праці академіка М. Петрова, професорів Київської духовної академії Ф. Тітова, І. Стеллецького, М. Гроссу, М. Скабаллановича, доцента П. Горючко та багатьох інших науковців, існування в Києві Історичного та Історико-археологічного товариств, які публікували власні розвідки у періодичних наукових і науково-популярних часописах, а також у масовій пресі, унеможлилювали спроби маніпулювання історичними фактами, замовчування одних і акцентованого перебільшення інших тощо.

Ми не маємо даних про те, щоб історичні факти, процеси та явища ставали об'єктом упередженого переосмислення в пресі православної церкви у ХІХ ст. Проте спробуємо довести, що випадки вільного, а часто і політично заангажованого трактування історичних подій, явищ, процесів, ролі окремих особистостей у них були зроблені в православній періодиці на початку ХХ ст. Це твердження поширюється не на всі церковні видання, а на певну групу часописів, аудиторією яких були селяни, ремісники, пролетаріат, тобто представники тих суспільних страт, які отримали лише початкову освіту і не здатні були критично осмислювати історичні і суспільно-політичні проблеми.

Вищевказана інтерпретація історії в масовій та церковній пресі спостерігалася в той час, коли частина православного духовенства почала брати участь у чорносотенних організаціях — вони ставали членами «Союза русско-го народа», «Союза руських людей» та інших схожих за ідеологією організацій. За даними І. Омелянчука, [16], на теренах України виходило 25 чорносотенних газет, але лише у трьох з них брали активну участь священослужителі. Маються на увазі часописи «Почаевский листок (Почаевские известия)», «Прибавления к Почаевскому листку» та «Благовест». Автор монографії відзначає, що «чорносотенці випускали, крім періодичних видань, велику кількість брошур, які користувались іноді навіть більшим успіхом, ніж газети, особливо серед селянства. Центром видання такої літератури на теренах України була Почаєвська Лавра. У рапорті жандармського офіцера з м. Балти вказувалося, що «селяни отримували друковані видання з Почаєва цілими тюками» (*переклад наш. — А.Б.*) [16, с. 93].

Автор зазначає, що ідеологічною основою чорносотенного руху був монархізм і націоналізм [16, с. 131], це й стало домінуючими ідеями просвітницької діяльності не лише чорносотенців, але й православного духовенства, котре брало участь у роботі вказаних організацій і за сприяння та активної участі яких виходили «Почаевский листок (Почаевские известия)», «Прибавления к Почаевскому листку» та «Благовест». (Необхідно наголосити на характерній, на нашу думку, деталі: ці часописи не вважалися офіційними друкованими органами Священного Синоду, вони виходили при братствах, але той факт, що їх концепція повністю відповідала ідеології офіційних церковних кіл — лише була більш радикальною і створювалися переважно духовенством, дозволяє нам відносити їх до сегмента преси православної церкви).

Історія українського народу в цих часописах трактувалася в нерозривній єдності з історією російського народу, яка, на їх погляд, починалася з Київської Русі. Певно, що автори часопису не оперували поняттями «Україна», «український» тощо, замінюючи їх словом «малоросійський». З позицій російського імперського мислення тлумачилися такі знаменні для української історії події, як Люблінська унія, Берестейська унія, Переяславська угода, знищення Запорізької Сечі та ін.

У публікаціях, які містилися на шпальтах указаних газет, часто зверталася до життя і діяльності Богдана Хмельницького, прагненнями якого «Малоросія була приєднана до величезних володінь Самодержавного Православного Царя»[23]. Тобто оцінка цього акту була цілком позитивною. Інша точка зору до уваги просто не бралася. Із самодержавницьких позицій переглядалася діяльність усіх українських гетьманів (особливо часто зверталися до постаті Івана Мазепи, якому ще до кінця ХХ ст. у православних церквах співали анафему), а також діячів української церкви та культури — Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка та ін. Багато місіонерсько-пропагандистських статей було спрямовано проти греко-католицької церкви, митрополита Андрія Шептицького та видатних діячів цієї церкви.

Проводилася велика агітаційно-пропагандистська робота проти вживання в церкві, школі і культурному середовищі української мови. Наведемо лише одну типову, але дуже красномовну, на нашу думку, цитату зі статті, що вийшла в постійній рубриці «Селянські думки/ Крестьянское мнение»: «Треба просити міністра народної освіти заборонити публікувати книжки... малоросійською мовою. Вийшло, наприклад, Євангеліє на цьому наріччі. Там деякі такі слова, що ми й не чули ніколи» (*переклад наш.* — А.Б.) [21] тощо.

Необхідно відзначити, що ідеологічним центром православ'я в Україні вважалася Київська духовна академія, то й логічно було б, якби наукові статті й історичні розвідки, котрі публікувалися на сторінках щомісячного журналу «Труды Киевской Духовной Академии» та інших періодичних видань, які виходили при академії та семінарії, стали методологічною основою для журналістів і публіцистів інших православних церковних часописів. Проте деякі з них, як ми довели, відверто ігнорували наукові дослідження, надаючи перевагу політичній пропаганді самодержавства і російського шовінізму.

Варто наголосити на тому, що у кінці XIX — на початку XX ст. церковна преса не була автономним феноменом. Указані ідеї поширювались у церковних проповідях певним чином налаштованих священиків, у школах, духовних навчальних закладах тощо.

Проблема української історії актуалізувалась у суспільно-політичних і церковних мас-медіа на початку 1990-х років, коли у ЗМІ та соціумі виник інтерес до минулого, зумовлений вільним доступом до архівних матеріалів, публікацій раніше заборонених у СРСР художніх, публіцистичних, наукових праць, документів тощо, поверненню в культурний контекст знакових для історії України постатей. Було опубліковано ґрунтовні праці про історію української церкви [4, 6, 8, 9]. Цей період збігся з формуванням засобів масової інформації релігійних організацій незалежної України, яка розбудовувала власну державність. Мас-медіа, що належали церквам, також дуже активно друкували матеріали про історію церкви і країни.

Починаючи з 2002 року, ця тенденція значно послабилась, передусім у часописах Київського патріархату. Газети «Голос Православ'я», «Світло Православ'я», «Православний вісник» і ще близько тридцяти часописів, які виходять у різних єпархіях КП, публікують переважно офіційну церковну, теологічну та подієву інформацію. Проте статей, які висвітлювали б ключові проблеми історії української церкви та історії України, загалом, на наш погляд, недостатньо. Київський патріархат видає щорічно «Труды Київської Духовної Академії», де друкуються ґрунтовні наукові розвідки, присвячені історії церкви та країни, однак цей часопис суто науковий і не розрахований на широку аудиторію. Цій темі приділяється значна увага лише у всеукраїнській православній газеті «Наша віра» (редактор — відомий публіцист і правозахисник Є. Свєртюк), яка має яскравий релігійно-публіцистичний характер. Редакція стоїть на позиціях автокефалії української церкви, але віднести часопис до офіційних церковних видань немає жодних підстав, оскільки-

ки автори і редакційна колегія завжди у гострій публіцистичній формі відстоюють власні думки, погляди та ідеологічні позиції, що не завжди збігаються з позиціями офіційних церковних кіл УПЦ КП і УАПЦ. Активно публікуються матеріали з минулого України та українців, спогади і документи на шпальтах часописів греко-католицької церкви, і поширюються переважно в Галичині.

Висвітленням ключових аспектів історії України займаються офіційні мас-медіа МП, а також періодичні видання православних братств, які виходять за благословенням офіційних посадових церковних осіб. Ця практика відома ще з початку ХХ ст. і виправдала себе у пропагандистському форматі. Красно-мовним прикладом вищесказаного є часопис «Начало», який виходить за благословенням митрополита УПЦ МП Ірінея. Наклад газети — 12 тис. примірників, видання поширюється по всій Україні, виходить російською мовою. Ця газета, а також журнал «Спасите наши души (SOS)», до аналізу якого звернемося нижче, досить часто публікують матеріали з історичної проблематики, майже в кожному випуску з'являються статті, присвячені минулому України, Росії. Характерно, що редакції цих видань, як і багатьох православних мас-медіа, не обмежуються висвітленням лише церковних аспектів, неодмінно торкаючись політичних справ сьогодення.

Показовою в цьому аспекті є заочна полеміка між ЗМІ різних православних патріархатів щодо виникнення української православної церкви. Так, у періодиці УПЦ КП наголошується на певній відмінності в ментальності та характері вірувань українського і російського народу, подається своє бачення виникнення Київського патріархату (у цьому аспекті типовою є стаття «Історія розколу в Українській православній церкві 1991 — 1992 рр.»). Відповідно, у мас-медіа УПЦ МП цими відмінностями відверто нехтують, називаючи український народ «руським», «русичами», а виникнення української церкви висвітлюють у численних публікаціях на кшталт «Антицерква на Україні»[1], «Як ставитися до іновірців, раскольників та еретиків?»[27], «Ветвь, не приносящая плода»[2] та багатьох інших.

Церковна преса торкається і проблем освіти в різних її аспектах. Так, на шпальтах газети «Мир» порушується тема концептуального висвітлення українсько-російських відносин у шкільних підручниках. У статті «Уроки ненависті у шкільних підручниках історії», присвяченій цій проблемі, автор О. Машенко аналізує підручник для 9 класу середньої школи доктора історичних наук В. Сарбея, коментуючи висловлювання професора з позицій російської офіційної історіографії, і доходить висновку, що це видання спонукає до того, що «українські вчителі вчать школярів непримиренній ненависті до Росії» [14]. Стаття коментується публікацією з «матеріалів інформгентств» (яких — не вказано) про створення українсько-російської робочої групи, яка працюватиме над підручниками з історії. На думку редакції і, мабуть, представників офіційних кіл УПЦ МП, така робота необхідна, оскільки сучасні підручники з історії «негативно впливають на самосвідомість молодих українців, яких наявні посібники підсвідомо виховують націонал-шовіністами й

іноді відвертими расистами»[14]. Підстави для такого твердження в О. Машенко виникли тому, що проф. В. Сарбей акцентував роль України в історичному процесі і, на думку журналіста, не написав «жодного доброго слова про Росію і росіян»[14].

Певним чином трактується й історія українського народу. На шпальтах «Начала» існує постійна рубрика «Прошлое и настоящее», в якій тенденційно висвітлюються історичні події. Так, у № 3(59) за 2005 р. міститься стаття Ю. Єгорова «Сами напросились» з підзаголовком «Царь Алексей Михайлович не хотел принимать под свое крыло Украину с ее проблемами, но патриарх Никон его уговорил»[20] (збережено мову оригіналу. — А.Б.). Без посилань на документи і свідчення авторитетних науковців, без викладення інших позицій на процес возз'єднання України і Росії, без жодного слова про наслідки цього процесу для українського народу в статті утверджується думка про неспроможність українських православних існувати без підтримки російського царя і російської церкви. Цю ж думку намагаються прищепити своїй аудиторії журналісти газети «Православний телеграф» (задекларований наклад — 700000 примірників), засновником якої є громадська організація «Единое отечество», а головним редактором Валерій Кауров, голова Співки православних громадян України. У статті «Про таємне значення клятви 1654 року для малоросійського народу», що опублікована під рубрикою «Навіки з Росією», Переяславську раду В. Кауров розглядає в протиріччі з українофльськими істориками «не як звичайний військовий союз між козацькою старшиною і московським царем, а саме як приєднання Малоросії до Російського Царства, глибинне, онтологічне приєднання південноруської народності з більш міцним північним братом» [11]. Автор вважає, що порушити клятву, яку нібито дав Б. Хмельницький російському царю за себе і за прийдешні покоління українців, неможливо, оскільки «розуміння суті Переяславської ради пов'язане з оцінкою легітимності будь-якої, незалежної від Москви української влади» [11]. Псевдофілософська риторика цієї статті поєднана з комуністично-імперською ідеологією, яка відверто пропагується в часописі.

Слід зауважити, що царським особам з династії Романових преса УПЦ МП приділяє підвищену увагу. На сторінках журналу «Спасите наши души (SOS)» з року в рік публікуються цикли статей про родину останнього імператора Росії Миколу II — «Пам'яті останнього царя» [5], «Молитва про царів знову з'єднає російський народ»[13] та багато інших. Журнал «SOS» не є поодиноким винятком. Ідея монархізму просякає більшість періодичних видань УПЦ МП — «Мир», «Начало», «Чадо» та ін. Навіть у часописі «Чадо», присвяченому вихованню дітей від народження до 6 — 7 років, деякі статті мають епіграфом висловлювання російських імператорів та імператриць [10]. Разом з публікаціями з даної тематики, пропонованими в рубриці «Книга — почтой» [15, 19, 25, 26, 28], яку мають деякі часописи УПЦ МП, і наполегливими рекламними пропозиціями придбати ікони із зображенням царя Миколи II та його родини, усі ці матеріали формують культ царя, імперії і

пропагують монархізм як суспільний устрій. Наскільки це доцільно у країні, яка прямує демократичним шляхом? Втім, і демократичний вибір України піддається постійній критиці в мас-медіа УПЦ МП [22].

На основі аналізу текстів можемо дійти висновку про концептуально упереджений характер публікацій у часописах Української православної церкви КП і МП щодо історії українського народу. На нашу думку, ці статті, а також інша продукція, яку можна віднести до засобів масової комунікації — документальні і художні фільми, радіопередачі, художня, публіцистична, наукова і мемуарна література, церковні проповіді тощо — пропагують певні духовні цінності та політичні ідеї, які впливають на формування світогляду певних соціальних груп і суспільної думки українців та представників інших національностей, що мешкають на теренах України. Варто відзначити, що для деякої групи людей — їх складають щиро віруючі, які некритично ставляться до засобів масової комунікації, що належать церквам і релігійним організаціям, — будь-яка інформація, котра виходить від церкви, сприймається як сакральна, прямо пов'язана з вищими силами, тому й рівень довіри до неї дуже високий. А це, без сумніву, впливає на поведінку особи і певної соціальної групи. Таким чином, пропаганда, що проводиться УПЦ МП, стає агітаційним чинником.

Під егідою УПЦ МП виходить 106 періодичних видань, до яких треба додати ще й видання православних братств, тоді як УПЦ КП має 31 видання, УГКЦ — 25, УАПЦ — лише 7 [18]. Тобто ті конфесії, які потенційно мають можливість висвітлювати у мас-медіа історію України з позицій українства, просто не витримують конкуренції у чисельності ЗМІ, їм важко змагатися і в підготовці кадрів для мас-медіа, оскільки в цих ЗМІ працюють переважно непрофесійні автори. Та й історії України в цих часописах мало приділяється уваги.

Викладене вище свідчить про відсутність у мас-медіа, а отже, і в сучасному українському суспільстві діалогу між церквами щодо історії України, який уявляється нам необхідним для трактування ключових подій минулого і виховання історичного світогляду. Доведено, що численні періодичні та книжкові видання, що поширюються на вітчизняному ринку за допомогою православної церкви МП і православних братств, об'єднані ідеєю монархізму й сприяють формуванню уявлення про домінуючу роль російської культури в історії України.

Разом з тим, ані часописи православної церкви КП, ані масова преса, телебачення і радіомовлення не формують історичний світогляд українського народу, не реагують на чітко виражені спроби прищепити суспільству ідеї, несумісні з демократичним ладом. Цю лакуну намагаються заповнити численні часописи, які виходять під егідою греко-католицької церкви. Але вони поширюються і користуються попитом лише на заході України. У східній частині і в центрі нашої держави серед православних віруючих (а такими вважає себе більшість населення!) домінує ідеологія Московського патріархату. Таким чином, як бачимо, велика частина українського народу має викривлене уявлення про історію України, тобто штучно створюються всі

підстави для того, щоб у черговий раз «переписати» історію нашого народу згідно з уявою про неї певних політичних сил, які на даний момент підтримує церква УПЦ МП.

1. Антицерква на Україні // Почаевский листок. 2003. № 5. 2. Ветвь, не приносящая плода // Спасите наши души (SOS). Місіонерський випуск. 2002. 3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 10 тт. К., 1991 — 1997. 4. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000. 5. Зайцев К. Пам'яті останнього царя // Спасите наши души (SOS). 2006. № 10. 6. Ісиченко І. Загальна церковна історія. К., 2000. 7. История России. Теории изучения. М., 1995. 8. Історія релігій в Україні: В 10 тт. К., 1996 — 1999. 9. Історія православної церкви в Україні. К., 1997. 10. Каледа Г. Родина як домашня церква // Чадо. 2005. № 11. 11. Кауров В. Про таємне значення клятви 1654 року для малоросійського народу // Православний телеграф. 2006. № 6 (12). 12. Коняев Н. Игрушки русских императоров. М., 2005. 13. Куліковська-Романова О. Молитва про царів знову з'єднає російський народ // Спасите наши души (SOS). 2006. № 10. 14. Мащенко О. Уроки ненависті у шкільних підручниках історії // Мир. 2002. № 1 — 2. 15. Нилус С. Близько єсть, при дверях... М., 2006. 16. Омелянчук І. Черносотенное движение на территории Украины (1904 — 1914 гг.). 17. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 тт. К., 1995. 18. Последние цифры // Начало. 2005. № 3 (59). 19. Преподобномученица великая княгиня Елизавета. К., 2006. 20. Самодержавство не відійшло від Росії // Спасите наши души (SOS). 2006. № 10. 21. Селянські думки // Прибавлення к Почаевскому листку. 1907. № 33. 22. Смолянцінов Є. Анафема демократії // Спасите наши души (SOS). 2006. № 7. 23. Спогади про гетьмана Богдана Хмельницького // Прибавлення к Почаевскому листку. 1907. № 32. 24. Суббельний О. Україна: історія. К., 1993. 25. Фомин С. Последний царский святой. СПб., 2003. 26. Фомин С. Боролись за власть генералы...лишь Император молился. М., 2005. 27. Як ставитися до іновірців, раскольників та еретиків? // Почаевский листок. 2003. № 9. 28. Якобий И. Император Николай II и революция. М., 2005.

УДК 659.4

В. М. Стехіна

МОВНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Йдеться про прийоми мовного маніпулювання, політичний, теле-, радіо-, газетний дискурс, дискурс у сфері наблік релейшнз, патогенні тексти, аналітичну політичну риторіку, пропаганду, мистецтво суперечки в засобах масової комунікації (ЗМК). Наведено приклади з українських мас-медіа.

Deals with language manipulation and spin, influence of media events, political, tele-, radio-, newspaper, PR discourse, pathogenic text, analysing political rhetoric, propaganda, getting disputes resolved, semantics of a press panic, speech act in argumentative discussions in mass communication.

Сьогодні ЗМК утворюють значну частину соціокультурного середовища, наповнюють змістом сферу «культурного споживання». Необхідно провести дефініції між засобами масової комунікації. Преса, телебачення і радіо через різку політизацію суспільства останнім часом набули рис переважно засобів масового політичного інформування, а синтетичні види мистецтва —